

УЧАСТЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЛЬВОВА У КУЛЬТУРНОМУ І ГОСПОДАРЬКОМУ ЖИТТІ МІСТА (1944 – 1953 рр.)

У статті розкрито участь різних професійних груп інтелігенції у культурному і господарському житті Львова. Автор показує, що попри всі труднощі повоєнного часу, ідеологічний тиск і репресії сталінського режиму щодо представників інтелігенції, значна частина учителів, науковців, лікарів, митців, інженерно-технічних працівників намагалися фахово і сумлінно виконувати свої обов'язки, зробити значний внесок у розвиток краю.

Ключові слова: інтелігенція, культурне життя, господарський розвиток, ідеологічний тиск, репресії.

Історія західноукраїнської інтелігенції сьогодні активно досліджується вітчизняними вченими. Поряд з уже відомими працями [10, 12], які головну увагу приділяють політиці сталінського тоталітарного режиму щодо інтелігенції, з'явилися нові роботи: Т.Марусик [6], О.Голубця [2], С.Сворака [11], М.Ільницького [3], присвячені окремим її професійним групам. Однак окремої розвідки безпосередньо про діяльність інтелігенції Львова у повоєнні роки ще не написано. Тому автор ставить за мету показати участь інтелігенції Львова в культурному і господарському житті міста, з'ясувати основні напрямки діяльності вчителів, науковців, лікарів, художників, письменників, композиторів, інженерно-технічних працівників, розкрити як позитивні її сторони, так і проблеми та недоліки.

У повоєнні роки значна частина львівської інтелігенції тією чи іншою мірою, свідомо, або під впливом обставин брала участь

у громадському житті. У багатьох місцевих інтелігентів жевріла надія, що після перемоги над фашистською Німеччиною радянська влада стане м'якшою, поступливішою до національних прагнень українців. З іншого боку, режим, маючи свої цілі, звертав особливу увагу на розвиток промисловості міста, освітніх, культурних установ, що потребувало залучення значної кількості спеціалістів.

У роки окупації, особливо під час відступу німецьких військ, обладнання багатьох фабрик, заводів, інших промислових об'єктів було розкомплектовано, найбільш цінні і складні деталі машин і верстатів вивезено. Були зруйновані і пограбовані освітні установи, театри, бібліотеки, музеї. Загалом збитки, завдані закладам освіти Львова, оцінювалися понад 79 млн. крб. [VIII, 69]. Інтелігенція, як і більшість населення міста, намагалася відновити мирне життя, брала активну участь у відбудові.

Відновлення порушених шкіл, технікумів, вищих навчальних закладів, доукомплектування їх педагогічними кадрами, обладнання інвентарем тощо дали відчутні результати вже у 1944/45 н.р. Тоді у Львові діяло 60 шкіл, розпочалося навчання у державному університеті, політехнічному, медичному, зооветеринарному, радянської торгівлі, педагогічному, вчительському інститутах і консерваторії [VII, 182].

У 1948/49 н.р. школи міста були вже повністю забезпечені вчителями. З кожним роком відкривалися нові школи, зростала кількість учителів [XX, 8]. Кадрові проблеми влада вирішувала, як правило, за рахунок присланих зі східних областей УРСР і СРСР спеціалістів. На початок 1945 р. до Львова прибуло 1429 науковців, учителів, викладачів, працівників охорони здоров'я, культури, мистецтва [IV, 72].

Учителі багато зробили для подолання малописьменності і неписьменності дорослого населення. Партійне керівництво рапортувало, що зусиллями педагогів і їхніх громадських помічників до кінця 50-х рр. у регіоні цю проблему було вирішено [5, 119].

Відзначаючи все позитивне, зроблене в галузі освіти у перші повоєнні роки, не слід забувати і того, що керівництво СРСР мало на меті якнайшвидше інтегрувати західні землі України у загальносоюзну систему. При цьому у сфері освіти, поряд з помітними здобутками, виразно простежувалася тенденція до насаджування тогочасних, далеко не зразкових, радянських організаційних структур та відверте нехтування місцевими особливостями і традиціями. Влада форсовано уніфікувала систему освіти і виховання. З вересня 1944 р. школи Львова перейшли на навчальні плани та програми радянської школи. У місто завозились украї заідеологізовані підручники. Уніфікації підлягали і методи викладання. У школах утверджувалася авторитарна педагогіка.

Значним недоліком освіти було й те, що в учительському середовищі було чимало некомпетентних людей з низьким рівнем освіти і національної свідомості. У 1948/49 н.р. 529 вчителів міста мали лише середню освіту. У 1951/52 н.р. ця цифра сягала 639 [V, 31]. З цього приводу завідувач львівським міськвнв Є.Березняк у доповідній записці на ім'я міністра освіти УРСР зазначав: "Думаю, що це сталося тому, що деякі обласні відділи у 1944/45 р. відсиляли людей, які не потрібні були для них, а відділ кадрів міністерства освіти направляв їх до Львова" [II, 263]. Зростанню престижу вчительської професії перешкоджали недостатнє матеріальне забезпечення, невлаштованість побуту, практика частих безпідставних звільнень і переміщень учителів, а то й репресивних заходів проти них, особливо проти місцевих освітян. Постійні підозри, чистки, репресії серед учителів міста спричинили те, що у 1947/48 н.р. з 1317 вчителів лише 198 були місцевими, а в 1952/53 н.р. з 1761 особи 284 були уродженцями Західної України [XX, 38].

Школа виступала дієвим інструментом русифікаторської політики тоталітарного режиму. Учителюству, як і суспільству в цілому, всіма засобами нав'язувався конформізм. Російськомовні школи мали значно кращу матеріально-технічну базу, а отже, й умови праці, краще комплектувалися кадрами,

вчителям російської мови й літератури встановлювалася вища заробітна плата [I, 41].

Помітну роль у культурному житті міста й області відігравали викладачі вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, чимало з яких були кваліфікованими фахівцями і педагогами, сумлінно передавали свої знання студентам. Упродовж 1945 – 1950 рр. ними було захищено 17 докторських і 42 кандидатські дисертації [II, 91].

Водночас, багатьом місцевим викладачам було нелегко пристосуватися до нових умов, адже система навчання і виховання у вищій і середній спеціальній школі теж зазнала докорінного зламу, і не завжди в кращий бік. Сталінський режим приділяв багато уваги “ідеологічному вихованню” цієї групи інтелігенції, адже саме вона відіграла основну роль у формуванні її нової пролетарської генерації, яка мала стати слухняним виконавцем планів партії. Проблемою було і те, що багато викладачів не мали наукових ступенів і вчених звань. У 1950 р. середній показник викладачів з ученими званнями у вищих навчальних закладах Львова складав 31 % [III, 338].

У повоєнні роки Львів став містом, де зосереджувався і значний науковий потенціал. Так, під керівництвом академіків АН УРСР Г.Савіна і Г.Карпенка сформувалася львівська школа механіків, наукові розробки представників якої здобули широке визнання. Їх результати були узагальнені в монографії Г.Савіна “Концентрація напруг біля отворів”(1951 р.), за яку автор був удостоєний Державної премії СРСР у галузі науки і техніки за 1952 р. [9, 403].

За участю та під керівництвом академіка Б.Соболева, академіків АН УРСР О.Вялова, Є.Лазаренка, В.Порфир'єва, Е.Суботіна, В.Сельського сформувалася львівська школа геологів і геофізиків. Їх представники відкрили нові нафтові та газові родовища на території західних областей республіки, розвідали Львівсько-Волинський вугільний басейн, внесли цінні пропозиції щодо використання місцевих матеріалів для будівельної індустрії, впровадження нових видів мінеральних добрив [4, 295].

Вагомий внесок у розвиток франкознавства зробив академік АН УРСР М.Возняк. Він відкрив і опублікував ряд невідомих творів та листування письменника, висвітлив різні періоди його життя, зібрав відомості про людей, з якими працював Франко [VI, 25]. Важливі дослідження проводилися і в галузі мовознавства. У ті роки побачили світ розвідки І.Свенціцького, Л.Гумецької, С.Кротовича, С.Лур'є та ін. [7, 403]. Чимало змістовних наукових праць опублікували етнографи та мистецтвознавці.

Безперечно, львівські вчені досягли б значно більших успіхів у розвитку різних галузей науки, якби не диктат з боку сталінського режиму.

На службу офіційній ідеології владні структури намагалися поставити і творчу інтелігенцію. Для цього були відновлені організаційні структури – відділення Спілок радянських письменників, художників, композиторів, які давали можливість поширювати контроль і на цю специфічну верству інтелігенції. На початку 1946 р. в організації Спілки художників України у Львові нараховувалося 38 живописців, 9 графіків, 12 скульпторів, 11 прикладників, 6 мистецтвознавців, 1 театральний декоратор [XIII, 2].

Щоб зберегти можливість працювати в умовах постійного ідеологічного тиску і репресій, митці вимушені були періодично виконувати “відкупні твори”: портрети і скульптури передовиків виробництва, партійних лідерів, композиції за мотивами колгоспного життя, колективізації. Хоча вони й суперечили їхньому розумінню мистецьких завдань, проте засвідчували “відданість”, бажання “перевиховуватися” та оприлюднити свої “здобутки” на офіційних виставках. Достатньо згадати хоча б полотна Й.Куриласа “Свиноферма в колгоспах Західної України”, Л.Левицького “Дума про возз’єднання”, А.Монастирського “Розмова з трактористом”.

Хоча ідеологічна агресія розгорнулася у повоєнні роки широким фронтом, але зруйнувати неповторне мистецьке середовище Львова, його глибинні основи сталінському режиму так і не вдалося. У партійному звіті про діяльність Спілки

художників на початку 1950-х років наголошувалося: “Багато художників недостатньо активно працюють на засадах соцреалізму. Деякі з них перебудовуються зовнішньо, зберігають в собі залишки буржуазного мистецтва” [XIV, 40]. Воно зуміло зберегти свою специфіку і здатність до реактивації. Головною причиною цього була алогічність та історична безглуздість штучно, насильно насаджуваних естетичних уявлень.

Намагалися втриматися на досягнутому художньому рівні і письменники міста, хоча не всім це вдавалося. Вони друкували свої твори в журналі “Радянський Львів”, в обласному і республіканському видавництвах, на сторінках газет. Зокрема, в обласному книжково-журнальному видавництві “Вільна Україна” 1946 – 47 рр. були публіковані книги І.Вільде “Історія одного життя”; О.Дучимінської – “Еті”; Д.Лукіяновича – “Спогади з минулого”, “Про табори”; А.Лотоцького – “Котигорошко”; М.Возняка – “Титан праці”; П.Козланюка – “Мандрівники”, “Юрко Крук”; А.Волощак – “Серед блискавиць і громів”; З.Каменкович – “Рубінова зірочка” [XV, 2].

Партійні органи вимагали від письменників творів на політичні теми, у яких би викривався “український буржуазний націоналізм”, греко-католицька церква, вихвалялися “соціалістичні перетворення” в західних областях України. Більшість місцевих письменників намагалися зберегти своє творче кредо, уникаючи виконання партійного замовлення. На одному із засідань спілки письменницької організації Львова Я.Галан таврував їх: “Багато львівських письменників за два роки після визволення Львова не дали жодного твору на сучасну тематику, що відобразила б зрушення в економіці, психології молодих радянських громадян... обличчя німецько-фашистських окупантів і їх українсько-націоналістичних запродавців” [XV, 10].

Із львівських поетів повоєнного десятиліття хочемо виділити дві постаті, яким згодом випало відігравати помітну роль як у літературному, так і у громадсько-політичному житті. Це Ростислав Братунь і Дмитро Павличко [8, 175 – 177] (докладніше – в іншій публікації).

Композитори Львова у кінці 40-х рр. теж звітували про плідну творчу діяльність, як у ці роки було прийнято, у цифрових показниках – 300 творів різних форм і жанрів [XVIII, 49]. Зрозуміло, що не все покладене на музику відповідало високим вимогам мистецтва. Попри це окремі з них не втратили свого творчого обличчя, рятувалися тим, що створювали музику до народних текстів, прославляли героїчне минуле українського народу. Так, С.Людкевич вдало поєднував українські національні риси з досягненнями світової музичної культури. Це особливо відчутно в його опері “Олекса Довбуш”. Навіть тодішня офіційна критика визнала твір: як “талановитий, яскравий, написаний на високому професійному рівні” [8]. Заслужено популярною була творчість Р.Сімовича, який створив п’ять симфоній, вокально-симфонічну кантату “В Карпатах”. М.Колеса уславився хоровими творами, зокрема “Ой зелена Буковино”, “Засвітило сонце волі”. Значним досягненням А.Кос-Анатольського став балет “Хустка Довбуша”, який у 1951 р. був поставлений на сцені Львівського театру опери й балету [1]. Тоді часто виконувалися пісні Є.Козака “Цвіти, Україно”, “Верховино, мій ти краю”, обробки народних пісень “Думи мої”, “Ой служив я в пана”.

Суперечливі процеси відбувалися в театральному мистецтві. У Львові розпочали свої перші повоєнні театральні сезони Львівський театр опери та балету, український державний драматичний театр ім.М.Заньковецької, театр юного глядача ім.М.Горького, Державний український театр музичної комедії та ін. Вони поповнюються новими акторами, режисерами, диригентами, більшість із яких надсилали до Львова з інших регіонів країни [4, 298 – 300].

Митці змушені були працювати в умовах адміністративного і часто некомпетентного втручання партійно-державних органів у роботу театрів, особливо у формування репертуару. У ньому обов’язково мали переважати п’єси радянських авторів, особливо на актуальну тогочасну тематику. Радянське театральне мистецтво було обмежене не тільки тематично, але й розвивалось у рамках одного творчого методу – соціалістичного реалізму, що суттєво обмежувало творчі можливості.

Не все у тогочасній сценічній продукції перебувало поза мистецтвом. Як завжди, на допомогу приходила класика. Найбільше її ставили у Львівському театрі опери та балету ім. І. Франка. Великий успіх у глядачів мали опери “Галька” С. Монюшка, яка пройшла у театрі в цей період 43 рази. “Іван Сусанін” М.Глинки, “Русалка” О.Даргомижського, “Пікова дама”, “Євгеній Онегін” П.Чайковського, “Царева наречена” М.Римського-Корсакова, “Травіата” Д.Верді, “Запорожець за Дунаєм” С.Гулака-Артемовського, балети “Бахчисарайський фонтан” О.Астаф’єва, “Лебедине озеро” П.Чайковського. Заньківчани також, особливо у свої перші львівські сезони, показували твори українських класиків – Г.Квітки-Осно-в’яненка – “Шельменко-денщик”, Лесі Українки – “Лісова пісня”, Т.Шевченка – “Назар Стодоля”, І.Карпенка-Карого – “Мартин Боруля”, М.Старицького – “Маруся Богуславка” [XIX, 6].

У розв’язанні соціально-культурних проблем мешканців Львова важлива роль належала медичним працівникам. Перенесення радянської системи охорони здоров’я зробило загальнодоступною лікарську допомогу. У 1946 р. на кожні 10 тис. населення Львова нараховувалося 14 лікарів. У кінці 1948 р. у місті працювали 32 поліклініки і амбулаторії, 10 жіночих і дитячих консультацій, 13 диспансерів [9, 304 – 305]. На початку 50-х років було вже понад 1,5 тис. лікарів і 2,5 тис. середнього медперсоналу [XX, 62].

Лікарі вели пошук ефективних форм і методів медичного обслуговування населення. Крім лікування, медичні працівники проводили профілактичні огляди робітників і службовців, студентів і викладачів. Велику увагу звертали лікарі на амбулаторно-поліклінічну допомогу за місцем проживання, вирішували складні тогочасні матеріальні проблеми, брак медикаментів. Вони також зазнавали ідеологічного пресингу, змушені були, як і вся інтелігенція, “виховуватися” і “перевиховуватися”.

У повоєнні роки проводилася форсована індустріалізація західних областей України. Особливе місце в цьому процесі надавалося Львову. На квітень 1945 р. у Львові було відбудовано всі підприємства, які існували до війни, а в 1947 р. досягнуто

рівня довоєнного виробництва. У 1951 р. в місті працювало 38 підприємств союзного, 70 республіканського і 21 обласного підпорядкування [IV, 1–2].

Безпосередню участь у реконструкції і будівництві заводів і фабрик міста брала інженерна та науково-технічна інтелігенція. Разом з робітниками вона втягувалася в роботу, щиро віддавала свої знання та працю справі прискореного розвитку економіки міста. обов'язковим у роботі будь-якого підприємства Львова була організація соцзмагання. У статистичному звіті за 1950 р. було зазначено, що кількість працівників підприємств Львова, які беруть участь у соцзмаганні, становить 94% [XXI, 82]. Звісно, це була надумана цифра. Ідея змагання не набула популярності серед інтелігенції. Для неї незрозумілими були його мотиви, цілі, взагалі його необхідність. Тому й участь була здебільшого формальною.

Отже, різні професійні групи інтелігенції брали участь у культурному і господарському житті міста. У різних сферах освіти, науки, культури, медицини, господарства були певні зрушення на краще. Безперечно, інтелігенція Львова досягла б значно більших успіхів, якби не диктат і репресії з боку сталінського режиму.

Перспективним для дальшого дослідження теми є поглиблене вивчення діяльності кожної професійної групи інтелігенції у цей складний і суперечливий час.

I. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО) – Ф.П. – 3. – Оп. 3. – Спр. 250.

II. ДАЛО. – Ф.П. – 3. – Оп. 3. – Спр. 463.

III. ДАЛО. – Ф.П. – 3. – Оп. 3. – Спр. 663.

IV. ДАЛО. – Ф.П. – 3. – Оп. 4. – Спр. 176.

V. ДАЛО. – Ф.П. – 4. – Оп. 1. – Спр. 76.

VI. ДАЛО. – Ф.П. – 4. – Оп. 1. – Спр. 489.

VII. ДАЛО. – Ф.Р. – 6. – Оп. 2. – Спр. 4.

VIII. ДАЛО. – Ф.Р. – 6. – Оп. 2. – Спр. 58.

IX. ДАЛО. – Ф.Р. – 402. – Оп. 1. – Спр. 4 – 6.

X. ДАЛО. – Ф.Р. – 402. – Оп. 3. – Спр. 8.

XI. ДАЛО. – Ф.Р. – 402. – Оп. 3. – Спр. 19.

- XII. ДАЛО. – Ф.Р – 402. – Оп. 3. – Спр. 81.
XIII. ДАЛО. – Ф.Р – 1694. – Оп. 1. – Спр. 22.
XIV. ДАЛО. – Ф.Р – 1694. – Оп. 1. – Спр. 90.
XV. ДАЛО. – Ф.Р – 2009. – Оп. 1. – Спр. 5.
XVI. ДАЛО. – Ф.Р – 2009. – Оп. 1. – Спр. 11.
XVII. ДАЛО. – Ф.Р – 1864. – Оп. 1. – Спр. 19.
XVIII. ДАЛО. – Ф.Р – 2133. – Оп. 1. – Спр. 49.
XIX. ДАЛО. – Ф.Р – 406. – Оп. 2. – Спр. 140.
XX. ДАЛО. – Ф.Р – 406. – Оп. 2. – Спр. 176.
XXI. ДАЛО. – Ф.Р – 1519. – Оп. 1. – Спр. 38.

1. Вільна Україна. – 1953. – 9 грудня.
2. Голубець О.М. Між свободою і тоталітаризмом. Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття. – Львів: “Академічний експрес”, 2001. – 176 с.
3. Ільницький М. Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с.
4. Історія Львова – К.: Наукова думка, 1984. – 414 с.
5. Кошарний І.Я. У сузір’ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз’єднаних областях Української РСР (1939 – 1958 рр.) – Львів: Вища школа, 1975. – 239 с.
6. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40–50-ті рр.). – Чернівці: Вид-во Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, 2002. – 461 с.
7. Нариси історії Львова. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 440 с.
8. Правда Украины. – 1953. – 2 декабля.
9. Радянський Львів. 1939 – 1955. Документи і матеріали. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 708 с.
10. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20 – 50-ті роки ХХ ст. – К.: Наук. думка, 1994. – 350 с.
11. Сворак С.Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944 – 1964 рр.). – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 235 с.
12. Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30– 50-ті рр. ХХ ст.) – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 1999. – 184 с.

Руслана Попп. Участие интеллигенции Львова в культурной и хозяйственной жизни города (1944 – 1953). В статье раскрыто участие различных профессиональных групп интеллигенции в культурной и хозяйственной жизни Львова. Автор показывает, что вопреки всем трудностям послевоенного времени, идеологическому давлению и репрессиям сталинского режима относительно представителей интеллигенции, значительная часть учителей, научных работников, врачей, художников, инженерно-технических работников высокопрофессионально и добросовестно исполняли свои обязанности, внесли ощутимый вклад в развитие края.

Ключевые слова: интеллигенция, культурная жизнь, хозяйственное развитие, идеологическое давление, репрессии.

Ruslana Popp. Lviv intelligentsia in cultural and economic city life (1944 – 1953). This article reveals participation of different professional groups of intelligentsia in Lviv cultural and economic life. The author tries to show that in spite of all the difficulties of the post-war period, of Stalin regime ideological pressure and repression to the intelligentsia representatives the majority of teachers, scientists, doctors, artists, engineers and technical workers tried to fulfil their duties professionally and contributed much to the region development.

Key words: intelligentsia, cultural life, economic development, ideological pressure, repression.